

Tien jaar geleden klonk de roep om meer ruimte en waardering voor publieke professionals. Wetenschappers als Evelien Tonkens, Margo Trappenburg en Gabriël van den Brink en politici als Pim Fortuyn, Jan Marijnissen en Wouters Bos verlangden eerherstel van professionals in de publieke sector. Sociale professionals hebben verrassend weinig van die beweging geprofiteerd. Illustratief daarvoor is de populariteit van ‘burgerkracht’. Kan het ook anders?¹

BESCHOUWING

TEKST Marcel Spierts en Jan Willem Duyvendak
FOTO'S Peter van Beek / HH, Kees Spruijt

Stille krachten van de verzorgingsstaat verdienen beter

Een andere inrichting van het welzijnswerk – dat beoogen Nico de Boer en Jos van der Lans met hun pleidooi voor burgerkracht dat ze in het voorjaar van 2011 in opdracht van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) lanceerden (zie ook pagina 16 van dit nummer, red.). De recente bezuinigingen zijn volgens hen een kans voor de *civil society* en bieden een gelegenheid de overheidssteuning tot het noodzakelijke te beperken. Volgens de auteurs is zo'n omslag om twee redenen onontbeerlijk: de actieve burger staat nu buitenspel en de kwetsbare burger staat in de kou. Dat de actieve burger buitenspel staat, zou mede het gevolg zijn van de institutionele logica van welzijn: de dodelijke omhelzing tussen gemeente en instellingen. Die twee partijen doen zaken met elkaar buiten de burger om. Het probleemoplossend potentieel van mensen blijft daardoor onbenut, als het zelfs niet geschaad wordt. Dat de kwetsbare burger in de kou staat, komt doordat te veel organisaties en professionals zich met kwetsbare burgers bemoeien en langs elkaar heen werken.

De oplossing ligt volgens De Boer en Van der Lans in een andere 'institutionele logica', waarbij om te beginnen de onderlinge verbanden tussen burgers anders vorm krijgen. De twee auteurs halen hun inspiratie uit 'buurtbemiddelingsprojecten, de vele tientallen maatjes, buddy's, coaches, mentoren, de budgetcoaches in de schuldhulpverlening, de lotgenoten en vriendendiensten in de psychiatrie – stuk voor stuk initiatieven waarin mensen aan elkaar verbonden worden om elkaar vooruit te helpen' (De Boer & Van der Lans 2011b, p. 23). Om zulk sociaal burgerschap te entameren, stellen ze voor om 'facilitaire bedrijven' op te zetten – dat kunnen ondernemende welzijnsinstellingen, maar ook coöperaties van burgers zijn – met slechts lichte financiering door de overheid. Verder zou het geld moeten komen van individuele eigen bijdragen, fondsen, donaties van bedrijven en bijdragen van

woningcorporaties en zorginstellingen.

Voor de kwetsbare burgers willen De Boer en Van der Lans sociale wijkteams, teams van 'generalistische sociale professionals', die zich bezighouden met alle sociale problemen én sociale capaciteiten in een wijk. Ook die wijkteams moeten nadrukkelijk op zoek naar burgerkracht. Anders dan bij het sociaal burgerschap zien De Boer en Van der Lans bij de zorg voor de meest kwetsbare burgers wel een grotere verantwoordelijkheid voor de lokale overheid. Niet zozeer in de uitvoering als wel bij het krachtig toezien op het doorbreken van verkokering en gebrek aan samenwerking in de uitvoering.

Verdringing

Hoewel de kritiek van De Boer en Van der Lans op de institutionele logica soms wat karikatuurale trekjes kent – zoals de radicale claim dat deze logica actief burgerschap zou uitsluiten (De Boer & Van der Lans 2011a, p. 16) – kunnen we daar op veel punten nog wel in meegaan. Dat ligt anders met hun pleidooi voor burgerkracht. Met anderen vinden we dat ze het nog aan te boren potentieel van burgers overschatten en dat ze professionals te gemakkelijk afschrijven (zie ook De Vries 2012). Het meest problematische daarbij is nog wel dat ze suggereren dat professionalisering burgerkracht zou hebben 'vernietigd'.

De Boer en Van der Lans mogen zich weliswaar tegen dit anti-professionalisme-verwijt indekken – ze zouden niet het welzijnswerk en de professionals, maar het 'verrotte' welzijnsbestel in de beklagdenbank zetten (De Boer & Van der Lans 2001b, p. 22) – toch geven ze er alle aanleiding toe. Ze schetsen niet alleen hoe de decentralisatie van het welzijnswerk van rijk naar gemeenten vanaf de jaren 1980 het proces van institutionalisering voortstuwde en uitmondde in wantrouwen en een wederzijdse wurg-greep van instellingen en gemeenten. Daarnaast bekritisieren ze

ook de professionalisering van het welzijnswerk vanaf 1945 in harde woorden: 'Nauw gelieerd aan institutionalisering is professionalisering. Aanvankelijk was die een oplossing voor tekortkomingen in een zich ontwikkelende verzorgingsstaat. De kwaliteit van de interventies was niet altijd gegarandeerd, de burger was overgeleverd aan willekeur. Dat liep vaak goed af, maar ook wel eens niet. Professionalisering zou daar een eind aan maken door betaalde krachten het werk te laten doen met wetenschappelijke methoden en volgens objectieve procedures en criteria. Die oplossing had echter ook een keerzijde: de inzet van professionals verdrong de inzet van zich vrijwillig inzetten burgers. (...) Deze beweging is op tal van terreinen in de publieke sector (niet zonder reden vroeger als particulier initiatief aangeduid) te zien: de professionalisering is ook vernietiging van burgerkracht geweest' (De Boer & Van der Lans 2011a, p. 35).

De Boer en Van der Lans zijn natuurlijk niet de eersten (maar wel de besten) die radicale en algemene kritiek op professionals formuleren. Velen zullen zich nog kunnen heugen hoe bijvoorbeeld Hans Achterhuis hun hierin in 1980 is voorgegaan. Het basisschema bij dit type kritiek is altijd hetzelfde, en staat in de wetenschappelijke literatuur bekend als de 'crowding out-these': een te actieve en grote overheid, een teveel aan professionele interventies slaat maatschappelijk initiatief, actieve burgers, dood. Deze gedachte zien we voor het eerst opkomen in Frankrijk met zijn zeer sterke en gecentraliseerde staat. Alexis de Tocqueville, één van de eerste sociologen, functioneert hierbij als getuige *à charge*. Hij zag met eigen ogen dat in de Verenigde Staten, een land met een veel kleiner en op sociaal vlak bescheidener overheid, de bevolking actief participeerde in allerhande *associations*. Dat, terwijl in het Frankrijk van na de revolutie van 1789 de oprichting van *associations* verboden was omdat er niets mocht bestaan tussen de staat en individuele burgers – een verbod dat standhield tot 1901.

Het meest problematisch is de bewering dat professionalisering burgerkracht zou hebben 'vernietigd'

Uit de ontelbare studies die sindsdien zijn gedaan naar de verhouding tussen een 'sterke' dan wel 'zwakke' staat enerzijds en een 'sterke' dan wel 'zwakke' *civil society* anderzijds, komt echter een veel genuanceerder beeld naar voren. Zeker, een staat met alom aanwezige overheidsdienaren kan het middenveld verstikken (en in dictaturen is dat ook precies wat machthebbers beogen). Maar het is niet zo dat wanneer de overheid zich maar terugtrekt, het middenveld spontaan opbloeit. Deze nul-som-gedachte (minder professionals, meer middenveld) is empirisch ongegrond. Nederland is daar zelf een goede illustratie van: we kennen een hoogontwikkelde verzorgingsstaat met relatief veel sociale professionals en toch is het middenveld in weinig landen zo bloeiend als bij ons. Blijkbaar gaan een sterke overheid en een sterk middenveld goed

samen wanneer er sprake is van een subtiel evenwicht tussen beide. In bijna geen ander land zijn er immers zo veel vrijwilligers en mantelzorgers als in Nederland en recentelijk is dat aantal bepaald niet afgenomen (terwijl het aandeel van de bevolking dat deelneemt aan de betaalde arbeid nog steeds groeit). In verzorgingsstaten als Nederland, Zweden, Denemarken en Noorwegen gaat een hoog niveau van professionele verzorging samen met veel onderlinge burgerhulp, veel vertrouwen in de overheid én in medeburgers, gedeelde normen en waarden en met een relatief hoge sociale mobiliteit.

In de praktijk van het opbouwwerk, het sociaal-cultureel werk en jongerenwerk ontwaren wij al evenmin een 'vernietigende' werking van professionals op vrijwilligers. Ook al veranderde de verhouding tussen professionals en vrijwilligers in de loop van de tijd, professionele inzet is altijd slechts een fractie geweest van het aantal zich vrijwillig inzetten burgers. Sociaal-culturele beroepen zijn bovendien in toenemende mate in het teken komen te staan van het activeren van burgers die dat minder vanzelfsprekend doen.

Logica van het activeren

Zoals uit het promotieonderzoek van een van ons blijkt, komt deze 'logica van het activeren' tot ontwikkeling vanaf de jaren 1980 en kristalliseert deze in de jaren 1990 uit tot de inhoudelijke kern van de sociaal-culturele beroepen. In de logica van het activeren zijn vier elementen te onderscheiden:

- *Eropaf!* – Een eerste element is het gevraagd en ongevraagd aanknopen van contacten met burgers. In de loop van de jaren 1980 ontdekken sociaal-culturele professionals dat het doen van een 'open aanbod' niet volstaat. Vanaf dat moment ontwikkelen ze drie antwoorden: outreachend werken (bijvoorbeeld huisbezoeken), actieve aanwezigheid en het werken met intermediairs.
- *Krachten en kansen* – Sociaal-culturele professionals zijn op zoek naar krachten en kansen van mensen. Dat betekent: eerst onderzoeken wat deelnemers zelf willen en kunnen, in plaats van uit te gaan van het aanbod van de instelling of een door de overheid of andere buitenstaander geformuleerd probleem.
- *Partnership* – Dit begrip brengt het enigszins ambigue karakter van de relatie tussen professionals en deelnemers tot uitdrukking: vrijwillig maar niet vrijblijvend, gelijkwaardig maar niet gelijk, vriendschappelijk maar toch ook zakelijk, persoonlijk maar niet de 'totale persoon' opeisend. Sociaal-culturele professionals nemen mensen geen problemen uit handen, maar

ondersteunen hen zo veel mogelijk bij het zelf zoeken naar oplossingen.

- *Arrangeren en ensceneren* – Arrangeren betekent in de logica van het activeren: structuur aanbrengen. Niet te veel structuur, want dat belemmert de zelfwerkzaamheid en zelforganisatie, maar ook niet te weinig structuur, want dat kan de deelnemers en vrijwilligers overvragen en daarmee zelfwerkzaamheid tot een illusie maken (Spierts 2000). Elke groep vraagt weer om een specifieke ‘enscenering’ en om subtiliteit van sociaal-culturele professionals. Succesvol opereren is af te lezen aan de mate waarin deelnemers de aanwezige sturing door de professionals als ‘spontaan’, ‘natuurlijk’ en ‘vanzelfsprekend’ ervaren (Uyterlinde e.a. 2008).

Uiteraard is deze logica ideaaltypisch: ze is weliswaar geconstrueerd aan de hand van de praktijk, maar in de dagelijkse praktijk geven professionals lang niet altijd gehoor aan al deze kenmerken. Niettemin laat recent onderzoek van Tonkens en Verhoeven (2011) naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak al evenzeer zien dat van verdringing van burgers door professionals geen sprake is. ‘Activerings’-professionals slagen er juist goed in om bewoners te ondersteunen zonder het van hen over te nemen. Volgens de onderzoekers worden professionals ‘door hun ervaringen met bewonersinitiatieven bescheidener in hun opstelling, door minder vanuit zichzelf te redeneren en zich meer op de initiatiefnemers te richten. Ze delen veel kennis met de initiatiefnemers, helpen hen met de procedures en brengen hen met elkaar in verbinding, zodat ze niet alleen gefocust zijn op hun eigen initiatief. Bovendien proberen ze ongelijkheid in de participatie tegen te gaan, zodat er niet te veel bewoners worden buitengesloten door een “bewonersinitiatieven-elite” (Tonkens & Verhoeven 2011, p. 93).

Burgerkracht – eigen kracht

Het burgerkracht-denken is een gematigde variant van het zeer populaire ‘eigen kracht-denken’. Ook hier domineert het achterhuisiaanse schema dat interventies die niet ‘eigen’, maar ‘heteronoom’ (bepaald door de regels van anderen) zijn, zwak staande burgers nooit kunnen helpen – daarvoor moet hun ‘eigen kracht’ worden aangesproken (Duyvendak 2009). Maar wat is die eigen kracht bij mensen die veel problemen hebben en deze soms ook veroorzaken? Het zijn de ‘sociaal zwakkeren’ – en ze heten ‘sociaal zwakker’ omdat hun sociale netwerk (veel) minder sterk is dan dat van de gemiddelde Nederlander. Nu is dat op zich nog geen reden

om deze mensen niet op hun verantwoordelijkheid voor hun eigen leven aan te spreken. Maar de vraag is wél hoe we voorkomen dat we mensen vragen om zich aan hun eigen haren uit het moeras omhoog te trekken.

Het aanspreken van de ‘eigen kracht’ en de ‘eigen kring’ werkt namelijk alleen wanneer daar nieuwe schakels tussen zitten; wanneer het mogelijk is contacten aan te boren die de blik en de mogelijkheden verruimen. Problematisch is nu echter dat sociale netwerken relatief homogeen zijn samengesteld: dat geldt voor hoger opgeleiden, maar (daarmee) ook voor lager opgeleiden. ‘Eigen kracht’-aanpakken (zoals in de vorm van Eigen Kracht-conferenties) zijn dan ook alleen zinvol als er relatief ‘onverwachte koppelingen’ kunnen worden gemaakt, die de kring van ondersteunenden diverser maakt, in plaats van dat – om het ietwat oneerbiedig te zeggen – ‘de lamme de blinde moet helpen’. (Ondanks dat dit in veel gevallen de praktijk is, wil dat nog niet zeggen dat dit een na te streven ideaal is.)

In de sociologie is het inzicht dat nieuwe en in die zin ‘zwakke’ schakels belangrijker zijn dan bestaande, sterke banden, door Granovetter verwoord als ‘the strength of weak ties’. Juist mensen met wie tot dan toe weinig verbanden bestaan, kunnen het netwerk substantieel versterken (daarom ook is de term ‘eigen kracht’ zo ongelukkig gekozen, want het gaat nu juist om het leggen van verbanden met mensen die nog niet zo ‘eigen’ zijn). Aangezien ‘onverwachte koppelingen’ tot stand moeten worden gebracht, is daar (veel) hulp bij nodig. In die zin is het ook niet

Het is niet zo dat wanneer de overheid zich maar terugtrekt, het middenveld spontaan opbloeit

toevallig dat de overheid dezer dagen opvallend vaak actief aan het ‘optreden’ is – tot ver achter de voordeur – terwijl ze belijdt een terugtrekkende overheid te zijn. ‘Eigen’ kracht wordt – paradoxaal genoeg – afgedwongen.

De-professionalisering: minder en anders

Met hun stelling dat professionalisering burgerkracht heeft verdrongen, houden De Boer en Van der Lans in feite een pleidooi voor de-professionalisering. Immers, de professional moet ‘zichzelf overbodig’ maken (De Boer & Van der Lans 2011b, p. 24). Maar dat is niet hun hele verhaal. Ze schipperen namelijk tussen de platte stelling van domweg minder professionals en een veel interessanter en genuanceerder pleidooi voor een ‘ander’ type professionaliteit: ‘Er is een nieuwe professionaliteit nodig waarbij kwetsbare mensen niet zozeer aan een beroepskracht worden verbonden om verandering in hun situatie te bewerkstelligen, maar vooral aan elkaar, aan lotgenoten, bekenden, vrienden, familie, aan burgers die bereid zijn om mee te werken. Dat is het kunstje – de kerncompetentie, zo u wilt – waarin het welzijnswerk zou moeten uitblinken. Ervoor zorgen dat mensen tot elkaar komen en stappen kunnen zetten, elkaar kunnen ondersteunen en initiatief kunnen nemen. Dat is wat wij bedoelen met

welzijnswerk als “facilitair bedrijf voor sociaal burgerschap” (De Boer & Van der Lans 2011b, p. 24).

Bemoedigend in dit citaat is de formulering van een kerncompetentie die dicht in de buurt komt van de ‘logica van het activeren’, teleurstellend is dat mensen vooral aangewezen zouden moeten zijn op ‘lotgenoten, bekenden, vrienden en familie’, die hen – zoals hiervoor beargumenteerd – vaak weinig verder kunnen helpen. De Boer en Van der Lans willen terug naar een ‘oud type’ professional (De Boer & Van der Lans 2011a, p. 60) uit de begintijd van het sociaal werk, eind negentiende, begin twintigste eeuw. De periode vanaf 1945 – maar vooral vanaf 1980 – labelen ze voor het welzijnsbeleid en het welzijnswerk als louter negatief. Dat is wel een bijzonder eenzijdige blik op het recente verleden, met volledig voorbijgaan aan de activeringsbenadering die centraal is komen te staan in de sociaal-culturele beroepen (en die Van der Lans en De Boer zou moeten aanspreken).

Pleidooien voor ‘burgerkracht’ honoreren onvoldoende het vakmanschap van sociale professionals

Vakmanschap verwoorden

Pleidooien voor ‘burgerkracht’ honoreren onvoldoende het vakmanschap dat sociale professionals hebben opgebouwd, en dat we terugzien in de logica van het activeren. Als ‘stille krachten van de verzorgingsstaat’ verdienen sociale professionals beter, al dienen ze ook bij zichzelf te rade te gaan. Waar ze in de jaren 1960 en 1970 nog tot de meest lawaaiige en gepolitiseerde beroepsgroepen behoorden, vatten ze ‘stille krachten’ nu wel erg letterlijk op. Ze nemen nog zelden het woord en mengen zich nauwelijks in de debatten, noch in de debatten over de transformatie van de verzorgingsstaat, noch in die over hun eigen identiteit en professionalisering.

Dat is niet alleen fnuikend voor de positie van de beroepsgroep, maar wreekt zich ook in hun dagelijks werk. Zo hebben sociale professionals onvoldoende zicht op wat anderen van hen verwachten. Ze zien bijvoorbeeld niet hoe ze zich moeten verhouden tot veranderingen in de politiek. Ze kunnen vaak nauwelijks onder woorden brengen tot wat voor doelen hun werk moet bijdragen. Voor een deel komt dat doordat er nog zo weinig taal voorhanden is om het vakmanschap mee uit te drukken. Dat valt niet alleen sociale professionals aan te rekenen. Bij hun strevingen om het beroep te ontwikkelen, ondervinden ze weinig steun van wetenschappers en van andere *stakeholders*. Ook de organisaties waar ze werken, slagen er onvoldoende in om sterke coalities te vormen. Maar dat is voor professionals nog geen reden om zich als ‘slachtoffer’ op te stellen of bij de pakken neer te gaan zitten. Sociale professionals kunnen samen met managers zulke coalities initiëren en uitbouwen (Hojtink & Van Doorn 2011).

Sociale professionals tonen dus wel vakmanschap, maar ze hebben er geen ‘eigen verhaal’ over en kunnen het bijgevolg niet voor het voetlicht brengen. Toch hebben ze met de ‘logica van het activeren’ de bouwstenen voor zo’n eigen verhaal al in huis.

Noten

- 1 In deze beschouwing spreken we in de regel over sociale professionals. In het proefschrift waarop dit stuk is gebaseerd – zie beschrijving onderaan het artikel – gaat het om een uitsnede daarvan: de groep ‘sociaal-culturele professionals’, met name sociaal-cultureel werkers, jongerenwerkers en opbouwwerkers.
- 2 Jos van der Lans schetst in zijn boek *Eropaf!* (2010) de beweging waarbij professionals zich aan ‘de bureaucratie’ onttrekken en ‘eropaf’ gaan. Dit nieuwe type sociaal werkers gaat uit van de kracht van mensen en verstaat ‘de kunst van het verbinden’. Uit het eerdergenoemde promotieonderzoek komt naar voren dat deze tendens al zichtbaar is in de jaren 1990.

Literatuur

- Achterhuis, H., *De markt van welzijn en geluk. Een kritiek van de andragogie*. Baarn: Ambo, 1980
- Boer, N. de & J. van der Lans, *Burgerkracht*. Den Haag: RMO, 2011a
- Boer, N. de & J. van der Lans, ‘Laat meer over aan de zelfredzame burger’. *TSS. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 9, p. 20-25, 2011b
- Duyvendak, J.W., ‘Hans Achterhuis na dertig jaar herlezen. Ongekend radicale kritiek op het welzijnswerk’. *TSS. Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken*, 9, p. 12-16, 2009
- Granovetter, M., ‘The strength of weak ties’. *American Journal of Sociology*, 78, p. 1360-1380, 1973
- Hoijtink, M. & L. van Doorn, ‘Bestuurlijke turbulentie in het sociaal werk: de uitdaging van meervoudige coalitievorming’. *Journal of Social Intervention*, 3, p. 5-23, 2011
- Lans, J. van der, *Eropaf! De nieuwe start van het sociaal werk*. Amsterdam: Augustus, 2010
- Spierts, M. (red.), *Werkboek CMV’ers in actie. Activering en animatie als werkstrategieën*. Amsterdam: Hogeschool Amsterdam, 2000
- Tocqueville, A. de, *Democracy in America*. Chicago: The University of Chicago Press, 2000 (oorspronkelijke Franse uitgave in twee delen: 1835 en 1840)
- Tonkens, E. & I. Verhoeven, *Bewonersinitiatieven: proeftuin voor partnerschap tussen burgers en overheid. Een onderzoek naar bewonersinitiatieven in de Amsterdamse wijkaanpak*. Amsterdam: UvA / Stichting Actief Burgerschap, 2011
- Uytterlinde, M., R. Engbersen & V. Lub, ‘Contactleggingskunde’. Veldboer, L., R. Engbersen e.a., *Helpt de middenklasse? Op zoek naar het middenklasse-effect in gemengde wijken*, p. 57-119. Den Haag: Nicis, 2008
- Vries, S. de, *Eropaf... en dan? De Rol van het Maatschappelijk Werk in het Nieuwe Welzijn*. Amsterdam: SWP, 2012

Marcel Spierts is zelfstandig onderzoeker en promovendus aan de Universiteit van Amsterdam. **Jan Willem Duyvendak** is hoogleraar sociologie aan de Universiteit van Amsterdam.

Deze beschouwing is gebaseerd op het later dit jaar te verschijnen proefschrift van Marcel Spierts: *Stille krachten van de verzorgingsstaat. De omstrepen professionalisering van de sociaal-culturele beroepen*.

**Maak kennis
met het nieuwe:**

3x in stevige cahier-
vorm, agenderend
en ontregelend, met
uitgewerkte dossiers waar
je niet omheen kunt.

**Voor slechts
€ 45,- voor 2013***

Met interviews, reportages, dwarse opiniestukken en onderzoeksbijdragen is het *Tijdschrift voor Sociale Vraagstukken* een niet te missen ontmoetingsplaats voor sociale professionals, beleidsmakers, wetenschappers, studenten, docenten en vrijwilligers. Een laboratorium van ideeën en een arena van botsende meningen.

Aanmelden op: www.movisie.nl/tsv

* Inclusief gratis jaarboek, toegang tot debatten en speciale aanbiedingen op www.socialevraagstukken.nl

GRATIS
t.w.v. € 19,95
VANAF NAJAAR
BESCHIKBAAR

